

- Луганськ, 2005. – 456 с.
9. Das Kitab Surat al-Ard des Abu Ja'far Muhammed Ibn Musa al-Huwarizmi / Herausgegeben nach dem handschriftlichen Unicum der bibliothèque, de l'université at regionalē in Strassburg (cod.4247) von Hans V. Mžik // Bibliothec arabicher historiker und Geographen heraus gegeben von Hans Mžik. – Leipzig: Walter de Gruyter. – Band III, 1926. – 162 s.
 10. Микульський Д.В. Арабский Геродот. – М.: Алетея, 1998. – 229 с.
 11. Калинина Т.М. Система климатов в арабской географии // Международный конгресс востоковедов. Тезисы: в 3-х т. – Т.2. – М., 2004. – С.683 – 684.
 12. Симокатта Феофилакт. История. – М.: АН СССР, 1957. – 222 с.
 13. معجم البلدان لياقوت الحموي الجزء الاول-القاهرة- ١٩٩٠- ٣٩٨ص
 14. Барг М. Эпохи и идеи: Становление историзма. – М.: Мысль, 1987. – 348 с.
 15. Юрченко А. Правда о птице Рух // Вокруг света. – 2003. – №8. – С.20 – 23.
 16. Пучко Л.Г. Многомерная медицина. Система самодиагностики и самоисцеления человека.- Изд.10-е, испр. и доп.- М.: АНС,2004.- 432 с.
 17. Матрицы судьбы. Беседа с Евгением Шолкиным, инструктором Ассоциации Свободного Дыхания// Путь к себе. – 1992.- №5. – С.3 – 9;
 18. Калинина Т.М. Сведения ранних ученых Арабского Халифата. – М.: Наука, 1998.- 180 с.
 19. Бейджент М. Запретная археология. – М.: Эксмо, 2004.- 320 с.

Донченко С.П.

СТАВЛЕННЯ РІЗНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ДО ВЛАСНОСТІ І ЗЕМЕЛЬНОГО ПИТАННЯ (початок ХХ століття)

Земельне питання в наш час, на початку ХХІ ст., стоїть так же гостро, як і на початку ХХ ст. Відношення різних політичних партій і тоді, і зараз було неоднозначним і залежало від спрямування партії. Мета даної статті полягає в необхідності ще раз розібратися в тому, з яких позицій виходять політичні партії висуваючи ті чи інші вимоги відносно аграрного питання. Цей досвід є надзвичайно важливим для українських політиків і селян. Для кінця ХІХ - початку ХХ ст. в Російській імперії характерними були певні реформи і, значно більше, проекти різних партій щодо реформування суспільства. Сьогодні, як і сто років тому, в Україні кожна політична партія пропонує свої шляхи економічного розвитку держави. І знову, як і раніше, постає питання власності: якою їй бути, чи потрібна приватна власність на землю? Ця проблема була і залишається актуальною. Треба сказати, що в історичній літературі питання власності окремо не розглядалось, хоч теоретичні доробки політиків початку ХХ ст. з цього питання вивчені ще недостатньо. Питання власності розглядалось завжди в контексті аграрного, робітничого питання чи індустріального розвитку. Дана стаття – це спроба з'ясувати позиції різних політичних партій щодо власності.

Цій проблемі прямо чи побіжно присвячені роботи істориків О.П.Костенко, В.С.Кудельського, В.С.Лозового, В.Ф.Солдатенка, В.В.Шелохаєва та ін.

Як відомо, на початку ХХ ст. в Російській імперії накопичилось чимало невирішених проблем: соціальне питання, національне, питання демократичних свобод, робітниче тощо. Аграрне питання в цьому ряду займає особливе місце, бо воно було надзвичайно складним у вирішенні. Перш ніж перейти до розгляду постановки аграрного питання у програмних документах партій, звернемося до такого поняття, як «власність», саме воно було причиною різного формулювання вимог, бо саме воно було тим явищем, яке розмежовувало партії.

Безумовним є той факт, що партії поміщиків і буржуазії були за збереження значної приватної власності. Так, монархисти вважали: «Всяка власність, у тому числі і земельна, має бути недоторканна» [7, с. 20].

Серед кадетів з цього питання, як і з деяких інших, єдиної думки не було. Так, на установчому з'їзді П. Мілюков, лідер кадетів, у вступній промові сказав: «начебто ми заперечуємо єдність Росії й приватну власність. Ні того, ні іншого конституційно-демократична партія, певна річ, не заперечує, але вона є непримирним противником бюрократичної централізації й манчестерства» [11, арк. 3]. Взагалі ідеологи ліберальної буржуазії боялися, що знищення приватної власності на землю може призвести надалі до знищення власності на капітал. «Якщо одібрати землю, – писав О. Чупров, – хто дасть гарантію, що у майбутньому не відберуть і капітал» [13, с. 112].

Але на ІІІ з'їзді кадетів, як пише газета «Южный край», із обговорення з'ясувалось, що більшість присутніх розглядають справу аграрної реформи, як перший крок до повної націоналізації землі [15]. Ці розбіжності були нормальним явищем для кадетів. Взагалі, кадати були досить терпимими відносно різних точок зору в своєму середовищі, що проявлялося у їх програмній політиці.

Але повернімося до питання про власність. Як російська, так і українська соціал-демократичні партії вирішили це питання не на користь приватної власності. Під власністю розуміли соціалізацію і українські соціалісти-революціонери: «Партія соціалістів-революціонерів буде вимагати перебудови суспільного життя на основі примусового відчуження всяких знарядь виробництва, передачу їх децентралізованим національним трудовим органам. Перебування на основі соціалізації знарядь виробництва і знищення взагалі всякої приватної власності» [10, с. 78–79].

Таким чином, у програмах політичних партій було фактично дві точки зору щодо приватної власності: зберегти приватну власність або знищити її. В основу першого положення в буржуазній інститут права власності були закладені давно відомі принципи «свободи власності» та ІІ «недоторканності». Тому «при-

мусове відчуження приватної власності» або абсолютно відкидалось, як це було у монархістів та октябристів, або допускалося лише у випадках, коли цього вимагав публічний інтерес, як це було у кадетів. Що стосується другої точки зору на власність, то серед її прибічників теж не було єдності. Якщо для російських соціал-демократів державна власність має принести поліпшення життя тільки пригнобленим масам, то в українських соціал-демократів ми бачимо бажання «звільнити» багатіїв від непосильної праці «заробляння грошей» і надати їм спокійне/життя. Аграрне питання, без перебільшень, було найгострішим, а його вирішення було надзвичайно необхідним і надзвичайно болючим, бо зачіпало інтереси переважної більшості населення. А вкрай низький рівень політичної культури в Росії початку ХХ ст. робив правове вирішення соціальної проблеми досить складним. Гострота соціальних протиріч, помножена на класовий, груповий та індивідуальний егоїзм, обумовила радикалізм вимог, що нарощувались в залежності від посилення революційного процесу» [6, с. 27].

Радянські історики вважали, що в 1913 р. 53,2% жителів належали до пролетаріату та напівпролетаріату; 25,3% – до бідних одноосібних господарств; 19% – до більш заможних і 2,5% – до вищих прошарків (крупна буржуазія, поміщики, високопоставлені чиновники). У 1939 р. академік Немчинов навів свою класифікацію, за якою цифри були дещо інші: робітничий клас (у тому числі і сільськогосподарські робітники) – 14,8%; селяни і ремісники – 66,7%; буржуазія і поміщики (в тому числі і куркулі) – 16,3%; інтелігенція – 2,2% [1, с. 21]. Тобто вирішення аграрного питання так чи інакше чекало приблизно 80% населення. Посилювалась потреба вирішити земельне питання ще й тим, що в Росії періодичним, але стійким явищем був голод. У 1906 р. країну охопив черговий голод. Він не був таким жорстоким, як у 1891–1892 рр. За 15 років це був уже четвертий голодний рік (1891, 1898, 1901, 1906рр.) [1, с. 67]:

В Україні, як і в Росії, найбільш зацікавленими в перерозподілі землі були найбільш бідні селяни з наділом до 5 дес. Таких господарств було близько 44% [9]. Зрозуміло, що жодна з партій не могла обійти у своїй програмі це питання, яке вимагало обов'язкового вирішення. Але як його вирішити? Монархісти пропонували: «Домагатися розширення селянського землеволодіння, не забуваючи, що усяка власність, в тому числі й земельна, має бути недоторканою». А для цього пропонували: «Вирівнювання майнових і сімейних прав селян та інших станів; земельні наділи, що знаходяться у власності кожного окремого селянина мусять бути визнаними повною його власністю». Але цього було замало, тому далі пропонувалося: «Передача малоземельним та безземельним селянам на вигідних для них умовах усіх придатних для землеробства казенних земель». Внаслідок недостатності казенних земель, монархісти передбачали добиватися купівлі за рахунок держави у приватних власників земель, що «добровільно продаються». Продаж земель планувався за цінами, допустимими для селян, а також встановлення легкого продажу селянам земель, з яких вони бажали переселитися [7, с. 20–21].

Аналізуючи вимоги монархістів з аграрного питання, київська ліберальна газета «Рада» писала із деяким глузуванням: «Дуже цікава земельна програма. «Руські люди», свідомо більшість яких складається з поміщиків, виказали дуже добрий спосіб поправити свої заплутані справи. Вони пропонують, щоб уряд купував землю од приватних власників «добровільно», себто по ціні, корисній для поміщиків, а потім дешево продавав що землю селянам. Ріжницю в ціні повинна доплачувати держава, себто ті ж самі селяни. Так «спасителі Отчєства» патріотизм з поміщицькими інтересами єднають. Хай гине державне хазяйство, аби тільки збагачувались поміщики» [9].

Як бачимо, монархісти виступали за абсолютне збереження поміщицького і буржуазного права на приватну власність. Вимоги робітників і селян їх не цікавили. Ось як вони висловилися з приводу цих вимог на зібранні членів Київського «Союзу руського народу»: «До чого зводяться вимоги революційних робітників і революційних аграріїв? До безплатного збагачення одного класу за рахунок іншого, до дармової подачки, до запускання руки в чужі кармани... Безплатне і несправедливе збагачення одного за рахунок інших не може не привести до розбещеного впливу на того, хто несправедливо збагачується. Звичка дивитись на чужу власність як на свою призводить до втрати розуміння про власність взагалі, до систематичного хижацтва, розбою і повної втрати працездатності» [8, с. 31]. Напевне монархісти добре знали це на власному досвіді, якщо так писали.

Схожі думки були і в програмі «Союзу 17 октябрия». Ось як пропонувалося вирішити аграрне питання у октябристів: «Регулювання дрібної земельної оренди, визнання державних, кабінетських та удільних земель фондом для задоволення земельної потреби, при недостатності цих заходів можливо у випадках державної значимості відчуження частини земель з приватного володіння на справедливих умовах винагороди, що встановлюється законодавчою владою». Далі намічалось «зрівняння селян у правах з іншими громадянами, відміна виключних законоположень про податні стани, розкріпачення общин і знищення адміністративної опіки» [11, арк. 482]. Провідною тенденцією еволюції аграрної програми октябристів було її поступове зближення зі столипінським аграрним курсом. Після видання указу 9 листопада 1906 р. аграрна програма октябристів фактично співпала зі столипінською політикою. У своєму остаточному варіанті аграрна програма зводилась до наступних положень: перш за все октябристи вважали за необхідне зрівняти селян у правах з іншими громадянами, ліквідувати архаїчну систему землеробства, підняти продуктивність землеробства і на цій основі добробут селянства. І, врешті-решт, у випадку недостатності цих заходів збільшити розміри селянського землеволодіння. Як бачимо, основний акцент було зроблено не на збільшення селянського землеволодіння, а на громадянську рівноцінність селян та на «підвищення продуктивності землі», необхідною умовою якого повинно стати саме селянське землеволодіння, засноване не на общинній, а на особистій власності [14, с. 63]. Таким чином, перед нами вірець буржуазного вирішення аграрного питання,

який співпадав за суттю і направленістю зі столипінською аграрною реформою.

Відомо, що царизм під тиском революції вимушений був восени 1906 р. поступитися казенними, удільними, кабінетськими й деякими іншими землями, що передавалися Селянському банку для продажу селянам. Але цих земель було недостатньо. За розрахунками октябристів крупні поміщики могли без усякого збитку продати селянам 20–25 млн. дес. землі, яку вони систематично здавали в оренду. За цю землю селяни повинні були сплатити викуп у розмірі 2 млрд. руб., тобто планувалося ще одне пограбування селян на користь поміщиків [14, с. 66].

Розглядаючи й порівнюючи програми, постаємо перед фактом, що аграрне питання найкраще розроблене у кадетів (хоч найбільш відповідала вимогам селян програма есерів). Кадети вимагали: «Збільшення площі землекористування населення, яке обробляє землю власною працею, а саме: безземельних і малоземельних селян, а також інших розрядів дрібних хазяїв-землеробів державними, удільними, кабінетськими й монастирськими землями, а також шляхом відчуження для цієї мети за рахунок держави в необхідних розмірах приватновласницьких земель з винагородою нинішніх власників за справедливою (не ринковою оцінкою)» [8, с. 6]. Оце визначення «справедливої - не ринкової оцінки» в історичній літературі мало різні тлумачення. Що ж мали на меті самі кадети, записуючи таке формулювання? На другому з'їзді конституційно-демократичної партії П. Долгоруков пояснив, що треба розуміти під цим терміном: «Оцінювати землю будуть особливі комісії, вибрані із селян, власників землі, в них будуть і чиновники» [4]. Далі у програмі було записано: «Відчужені землі надходять до державного земельного фонду. Засади, на яких землі цього фонду підлягають передачі населенню (що потребує володіння або користування особистого або общинного тощо), мають бути встановлені відповідно до особливостей землеволодіння й землекористування в різних областях Росії» [8]. Кадетами намічалася широка організація державної допомоги для переселення, розселення, влаштування господарського добробуту селян. Реорганізація межової справи, закінчення розмежування й інші заходи для підйому добробуту сільського населення й поліпшення сільського господарства [8, с. 77].

На другому з'їзді партії народної свободи знову розглядалося аграрне питання. Була прийнята постановка: «Домагатися, щоб з казюних, монастирських, і удільних земель, а також земель приватних власників, які буде викуплено од їх, був встановлений державний земельний фонд, якого не можна ні продавати, ні оддавати на приватну власність, а тільки в оренду селянам» [13]. З юридичної точки зору створення державного земельного фонду, землі якого не можна ні продавати, ні віддавати в приватну власність, дуже схоже на націоналізацію землі, яку пропагували соціал-демократи і соціал-революціонери. Різниця була у поглядах на приватні поміщицькі землі, а це пояснюється ставленням партій до приватної власності.

Ще детальніше положення аграрної програми були розроблені на третьому з'їзді партії народної свободи, де були враховані побажання місцевих організацій: «Що аби задовольнити всіх безземельних селян, прийдеться викупити для державного фонду всю або майже всю поміщицьку землю» [4]. Щоправда так далеко кадети не пішли, але певні зрушення порівняно з попереднім періодом відбулися, бо планувалося: «довести розмір землезабезпечення до споживчої норми, тобто до такої кількості земель, якої за місцевих умов і приймаючи до уваги міцні промислові прибутки, де такі існують, було б достатньо для покриття середніх потреб у харчах, одязі, помешканні і несінні державних повинностей» [2]. Планувалося також «відчуження без усяких обмежень земель, що здаються в оренду за гроші; земель, що експлуатуються переважно найманим селянським інвентарем; пусті землі та такі, що перевищують вищий розмір володіння, встановлений для окремих місцевостей» [2]. Таким чином, кадети вважали, що без часткового примусового відчуження поміщицької землі вирішити аграрне питання неможливо.

Українська демократично-радикальна партія у своїй програмі висувала вимоги, дуже близькі до кадетських, лише земельний фонд мав бути підпорядкований крайовій владі, що дуже близько також до есерівської «соціалізації» [10, с. 65–66]. При цьому Українська демократично-радикальна партія виступала проти революції, як засобу передачі селянам землі [11, арк. 66 зв.]. УДРП брала на себе обов'язок зробити «населення, що обробляє землю власною працею», основою сільського господарства і боротися за збільшення земельного фонду, який знаходився у розпорядженні селян. УДРП обіцяла наділити селян, які мали потребу в землі, додатковими наділами відповідно до місцевих звичаїв землеволодіння і землекористування, тобто не на правах приватної власності, а особистого або громадського володіння. Хоч передбачався і викуп [10, с. 6]. А от аграрне питання в програмі Української соціал-демократичної робітничої партії межує між програмами УДРП та РСДРП [10, с; 74].

Українська партія соціалістів-революціонерів надзвичайно коротко висловила свої вимоги: «Примусове безплатне відчуження монастирських, удільних, кабінетських і поміщицьких земель. Націоналізація землі» [10, с. 79].

Найбільш радикальні вимоги з аграрного питання дані у програмі Російської соціал-демократичної партії: «Підтримуючи революційні виступи селянства аж до конфіскації поміщицьких земель, РСДРП завжди і незмінно буде приділяти увагу всяким намаганням затримувати хід економічного розвитку. Прагнучи при переможному розвитку революції передати конфісковані землі у володіння демократичних установ місцевого самоуправління, РСДРП, у випадку непридатних для цього умов, висловлюється за розділ між селянами тих поміщицьких земель, на яких фактично ведеться дрібне господарство або які складають необхідні для округлення угіддя» [8, с. 35].

Російські соціалісти – революціонери, висловлюючи інтереси селянства, найближче підійшли до ідеалів хліборобів у своїй програмі: «В питаннях перебудови земельних стосунків партія соціалістів-революціонерів прагне спиратися, в інтересах соціалізму і боротьби проти буржуазно-власницьких засад, на общинні і трудові погляди, традиції і форми життя російського селянства, особливо на поширюване серед них переконання, що земля нічия, і що право на користування нею дає лише праця. Згідно зі своїми загаль-

ними поглядами на завдання революції на селі, партія буде відстоювати соціалізацію землі, тобто вилучення її з товарного обігу і перетворення із приватної власності окремих осіб або гуртів у загальнонародне надбання на таких засадах: усі землі переходять до завідування центральних органів народного самоуправління, починаючи од демократично організованих безстанових сільських і міських обшин і закінчуючи обласними і центральними установами (розселення і переселення, завідування земельним фондом і т. п.); користування землею повинно бути зрівняльно-трудомим, тобто забезпечувати споживчу норму на засадах використання власної праці, одноосібної або в товаристві; рента, шляхом спеціального обкладення, має бути спрямована на власні потреби; користування землями, що мають вузькомісцеве значення (великі ліси, рибна ловля тощо), регулюється широкими органами самоуправління. Надра землі залишаються за державою; земля переходить до загального надбання без викупу; за потерпілими від цього майнового перевороту визнається право на суспільну підтримку на час, необхідний для пристосування до нових умов особистого існування» [8, с. 51–53].

Треба сказати, що ця програма передбачала і покращення побутових умов селян (безоплатна лікарська допомога, комуналізація водопостачання, освітлення, прокладення шляхів, введення засобів сполучення тощо) [8, с. 52].

Як свідчать програми, на вимоги партій вплинуло не тільки ставлення до приватної власності, але й тактика партій. Якщо кадети та прокадетські партії були еволюціоністами, то і тактика у них була - поступового вирішення аграрного питання, а за таких умов не було чого говорити про одноразову націоналізацію. РСДРП, есери - це партії, які проголошували своєю тактикою революційну боротьбу, збройне повстання. За таких умов, безумовно, можливо було вимагати і націоналізації землі.

Але звернімо увагу ще раз на вимоги ліберальних партій щодо створення земельного фонду при збереженні приватної власності і на вимоги РСДРП та есерів про націоналізацію і передачу земель у загальнонародну власність, тобто до центральних і місцевих органів управління (фактично ті ж земельні фонди). Практично різниця невелика, оскільки крім купівлі (за програмою кадетів і октябристів) землі, селянин і там, і там міг брати землю лише в користування.

Взагалі соціальні пункти кадетської програми досить близькі до «практичних» вимог (програми-мінімум) двох основних соціалістичних партій: соціал-демократичної та есерівської (настільки близькі, що деякі історики вважають аграрний розділ кадетської, програми наскрізь соціалістичним за своїм характером). Складність вирішення аграрного питання на той час полягала ще й в тому, що поміщики вважали себе конкретними і єдиними законними власниками землі. А у селян було тверде переконання, що земля не повинна належати нікому, оскільки не є предметом власності, а скоріше дана людям подібно повітрю, воді, деревам, сонцю. Таке уявлення селян під час революції 1905-1907 рр., а потім 1917 р. штовхало їх на захоплення панських земель, лісів, пасовищ, не чекаючи «реформ», а соціалістичні партії підтримували їх дії.

Джерела та література

1. Боффа Д. История Советского Срюза. – 2-е изд. – М., 1994. –Т. 1.: От революции до второй мировой войны. Ленин й Сталив 1917–1941 гг. / Пер. с итал. Й. Б. Левина.
2. Бюллетень III общеимперского съезда партии народной свободы. – 1906. – № 4. – 24 апр.
3. Галай Ш. Конституционалисты-демократы и их критики // Вопросы истории. – 1991. – №12.
4. Громадська думка. –1906. – 12 січ.
5. Кувшинов В.А.Программа партии кадетов // Вопросы истории КПСС. – 1991. – № 8.
6. Медушевский А. Н. П. Н. Милуков: учений й политих // История СССР. – 1991. – № 4.
7. Программа Киевского «Союза русского народа». – К., 1908.
8. Программы политических партий России / Под ред. и с предисл. Й. В. Владиславлева. – М., 1919. – Вып. 1.
9. Рада. – 1906. – 26 лист.
10. Самостійна Україна: Зб. програм укр. політичних партій початку ХХ ст. – Т., 1991.
11. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 1682. -Оп. 1. – Од. зб. 5. – Арк. 3; – Ф. 1335. – Оп. 1. – Од. зб. 568. – Ч. 3. – Арк. 482; –Ф. 336. – Оп. 1. –Од. зб. 1927. –Арк. 66 зв.
12. Шелохаев В. В: Аграрная программа кадетов в первой русской революции // Исторические записки.– 1970. – Т. 86.
13. Шелохаев В. В. Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905–1907 гг. – М.,1983.
14. Шелохаев В. В. Партия октябристов в период первой российской революции. – М., 1987.
15. Южный край. – 1906. – 27 апреля (10 мая).